

Юрій Кальниш

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ БОГОСЛОВСЬКОЇ ОСВІТИ І НАУКИ В СИСТЕМІ ВИЩОЇ ШКОЛИ УКРАЇНИ

Здійснено порівняльний аналіз еволюції сучасної богословської освіти і науки в деяких країнах колишнього СРСР, започатковано наукову дискусію щодо напрямів та перспектив подальшого розвитку богословської освіти і науки в системі вищої школи України.

Ключові слова: богослов'я, вища освіта, наукова спеціальність.

Новий виклик нашого століття пов'язаний із прискореними процесами глобалізації. У процесі глобалізації розвиваються засоби комунікації, телебачення, Інтернет, відбувається взаємопроникнення систем освіти, культури, релігії. Трансформаційні процеси в релігійній свідомості приводять до того, що поряд із традиційними й конструктивними для суспільного розвитку формами мотивації (моральне виховання, справи добродійності й милосердя, стабілізація соціально-суспільної системи тощо) з'являються численні, раніше невідомі й неконтрольовані форми схованої, нетрадиційної й деструктивної релігійності (фанатизм, тоталітарні секти, релігійний тероризм, екстремізм тощо). Актуальність підготовки дипломованих кадрів фахівців-теологів пов'язана з посиленням впливу духовно-релігійного фактору в пострадянському суспільстві.

У сучасному суспільстві високо цінується освіта, і багато з людей прагнуть її отримати. Сьогодні молоді у школах, коледжах, університетах дається чимало знань у різних галузях науки, техніки, культури. Однак люди часто не відчують внутрішнього миру, спокою і щастя. Сучасна освіта дає можливість людині стати значущою в суспільстві, заробити засоби до існування. Але вона не може навчити людину, як позбутися поганих нахилів і шкідливих звичок, не дає знання про те, як побудувати гармонічні взаємини між людьми й природою. Дієвим, перевіреним століттями засобом досягнення людиною гармонії зі світом і з собою є духовна освіта.

Тому, у побудові сучасних відносин між релігійними організаціями і державою, віруючими і невіруючими громадянами актуальною є наявність, з одного боку, форм оптимальної взаємодії світської і релігійної освіти та виховання, з іншого, — припустимих меж впливу релігійного виховання на освітній процес, здійснюваний у світських навчальних закладах. В Україні дедалі більшого значення набуває дискусія щодо впровадження певних форм та елементів релігійної освіти у світських навчальних закладах¹. Вищою формою духовної

освіти, яка дає людині можливість не лише розвивати власний духовний світ, але й навчати цьому інших людей, є богословське навчання.

Богослов'я або теологія (θεολογία) це вчення про релігійні догмати² і укладене в їхні рамки філософське мислення, покликане ці догмати захищати й обґрунтовувати³. Являє собою комплекс дисциплін, що займаються вивченням, викладом, обґрунтуванням і захистом вчення про Бога, його діяльності у світі і його одкровенні, а також пов'язаних з ним вченнях про моральні норми й форми боговшанування⁴.

Згідно з наказом № 273 Вищої атестаційної комісії України (від 15 травня 2010 року) богослов'я було внесене до переліку спеціальностей, за якими проводиться захист дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата наук і доктора наук, присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань. "Богослов'я" як наукову спеціальність зарахували до галузі науки "Філософські науки".

Однак, у сучасній Україні навряд знайдеться бодай десяток докторів філософських наук (В. Бондаренко, А. Колодний, В. Єленський, О. Саган, П. Яроцький), богословський авторитет яких визнавали би церкви. Так само і серед релігійних діячів, в числі яких таких докторів світських наук як о. Юрій Мицик чи о. Віктор Бедь можна рахувати на пальцях. Надто вже розходяться сучасні стандарти світської і церковно-богословської науки. Зокрема, наукова спеціальність може бути визнаною державою, якщо з її напряму досліджень в Україні пишуться десятки книг та виходять сотні статей у відповідних фахових виданнях. А на сьогодні в Україні не існує богословських творів написаних на рівні вимог наукового співтовариства.

Мета цієї статті — на основі порівняльного аналізу еволюції сучасної секулярної богословської освіти і науки в деяких країнах колишнього СРСР, започаткувати наукову дискусію щодо напрямів та перспектив подальшого розвитку богословської освіти і науки в системі вищої школи України.

Історичні передумови: Звертаючись до історії богословської освіти в Російській Імперії, необхідно відзначити, що в середньовічній Європі теологія, як наукова дисципліна, з'явилася разом з відкриттям перших університетів і фактично перебувала в центрі всіх освітніх процесів.

Шляхи російської богословської школи були трохи іншими. Університетська освіта в Російській Імперії з'являється лише в XVIII ст. Втім, серед вищих шкіл попереднього періоду необхідно згадати Києво-Могилянську та Слов'яно-греко-латинську (Острозьку) академії.

1755 року в Росії виникає Московський університет із трьома факультетами юридичним, медичним і філософським. Однієї з основних причин відмови М.Ю. Ломоносова включити теологічний факультет у число перших універси-

тетських підрозділів було те, що майже всі університетські професори були іноземцями. У результаті в Росії XVIII ст. відбулося відділення богослов'я від вищої світської школи. У цей же час простежуються дві тенденції: російська культура стає усе більше секулярною, а православне духівництво побоюється католицького й протестантського прозелітизму. Теологія, як наука, могла бути в ту епоху тільки європейською, тому що протягом сторіч вона розроблялася переважно католицькими мислителями. На превеликий жаль, колосальна Візантійська православна традиція була в значній мірі забута.

Проте, у Росії XVIII ст. були вищі навчальні заклади з викладанням теології. До складу Росії тоді ввійшли Прибалтика й східні провінції Речі Посполитої, де перебували Дерптський (німецький) і Віленський (польський) університети, що мали теологічні факультети.

У російських університетах наступних століть теологічних факультетів формально не було, але вибудовувалися багаторівневі відносини з духовними академіями. Так, в університетах на різних факультетах діяли кафедри церковної історії, церковного (канонічного) права, які найчастіше очолювали священнослужителі — кандидати, магістри й доктори богослов'я, церковної історії й церковного права. Однак в XIX ст. взаємодія духовної й світської вищої школи залишалася досить обмеженою. Випускники духовних семінарій не могли вступати в університети, а випускники гімназій і реальних училищ — у духовні академії. Ці заборони приводили до поступового витиснення релігії з інтелектуального життя вищого суспільства — дворянства, а пізніше інтелігенції.

У радянський час богословська освіта в Росії підтримувалася тільки в Московській і Ленінградській духовних академіях.

Росія: У сучасний період російської історії окремі богословські дисципліни починають викладатися в університетах. В 1992 році Міністерство освіти РФ ухвалило рішення щодо можливості викладання теології в освітніх установах Росії. У грудні 1993 року Міністерство освіти РФ затвердило державний стандарт бакалаврату “Теологія”. І в лютому 2000 року на “теологія” була внесена в Перелік напрямів і спеціальностей вищої освіти. Те, що прийняття стандарту по цій спеціальності, затяглося на сім років, не було випадковістю. Для цього треба було спеціальне послання, підписане Патріархом Московським, президентом Російської академії наук, президентом Російської академії педагогічних наук і головою ради ректорів російських вузів.

Підготовка бакалаврів теології можлива за трьома профілями: християнська, ісламська, іудейська теологія; спеціально уточнено, що цей список може бути доповнений по поданнях інших конфесій⁵. Разом з тим, Росій-

ська академія наук та Міністерство освіти і науки РФ досі відмовляються включити теологію до переліку наукових спеціальностей.

Білорусь: Богословський факультет (нині Інститут теології) імені св. Мефодія й Кирила, який утворено у Європейському гуманітарному університеті (ЄГУ) ще в 1993 р., по праву являє собою успішний приклад церковно-державних відносин і співробітництва в області вищої гуманітарної освіти Білорусі. Відкриття спеціальності “Теологія” в 1995 році, затвердження Міністерством освіти Білорусі Державного стандарту за фахом “Теологія” в 1998 році, відкриття магістратури за фахом “Теологія” і перехід на двоступінчасту систему освіти “бакалавр-магістр” — все це віхи на шляху становлення теології в системі сучасної вищої освіти, зазначає Митрополит Мінський Філарет⁶. Про якість богословської освіти в Європейському гуманітарному університеті можна судити по деяких цифрах: число викладачів в Інституті теології співвідноситься із числом студентів, як 1 до 2. Серед фахівців, які читають богословські, релігійно-навчальні й загальноосвітні дисципліни 80% має вчений ступінь, 67% навчального навантаження виконується штатними викладачами. Особи духовного звання становлять 35%. Таким чином, Інститут теології ЄГУ надає можливість набуття вищої теологічної освіти, визнаної як церквою, так і державою, для широкого кола мирян, у тому числі католицького віросповідання. Крім того, науково-дослідні теми, виконувані в рамках наукової університетської програми “Церква й суспільство”, мають державну реєстрацію. За результатами наукових досліджень факультетом видаються “Учені записки факультету теології”, монографії, збірники наукових статей, у тому числі за кордоном. Але наукової спеціальності “Теологія” в Білорусі ще немає.

Азербайджан: Факультет ісламської теології був заснований у 1992 році відповідно до договору укладеному між Міністерством освіти Азербайджану, Бакинським державним університетом і релігійним Вакфом Туреччини⁷. Зараз термін навчання на факультеті становить п’ять років. Випускникам факультету присуджується спеціальність — богослова і вчителя арабської мови. Це відкриває перед ними можливості при забезпеченні роботою у державних, наукових, освітніх і релігійних установах республіки. Декілька випускників факультету вже захистили кандидатські дисертації й одержали ступінь кандидата теологічних наук⁸.

Україна: Богослов’я (теологія) отримало статус окремого напрямку в галузі знань “Гуманітарні науки”, за яким в Україні здійснюється підготовка бакалаврів у вищих навчальних закладах. Про це йдеться у постанові Кабінету Міністрів України №267 від 17 березня 2011 року. Цією постановою Уряд також запровадив розмежування богословів за конфесійним ознакою, в тому числі серед спеціалістів і магістрів. Відповідні зміни внесено до постанови Кабінету

Міністрів України № 1719 від 13.12.2006 року, якою затверджено перелік напрямів з підготовки бакалаврів, та до постанови № 787 від 27.08.2010 року, відповідно до якої готуються спеціалісти та магістри.

Уряд також розширив можливості напряму богослов'я. Згідно постанови, здобуття диплому бакалавра за напрямом богослов'я (теологія) дозволяє у подальшому отримати фах за освітньо-кваліфікаційним рівнем спеціаліста або магістра з присвоєнням кваліфікації вчителя. Умовою для цього є виконання психолого-педагогічної, методичної та практичної програми підготовки відповідно до галузевого стандарту педагогічної освіти.

Раніше богослов'я вже знаходилося у переліку спеціальностей, за якими в Україні можна було здобути освіту бакалавра. Відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України № 363 від 16.06.2005 року бакалаври, спеціалісти та магістри за спеціальністю богослов'я (теологія) готувались у межах напряму підготовки "Філософія" на підставі постанови Кабінету Міністрів України № 507 від 24.05.1997 року. Пізніше, згідно урядової постанови № 1719 від 13.12.2006 року ця спеціальність була виключена з переліку напрямів підготовки бакалаврів. Відтоді та до теперішніх змін спеціалісти та магістри богослов'я готувались в Україні на базі освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра філософії. Відповідно до постанови № 787 від 27.12.2010 року уряд залишив богослов'я у переліку спеціальностей, за якими в Україні здійснюється підготовка спеціалістів і магістрів в рамках галузі знань "Гуманітарні науки".

Бакалавр богослов'я може виконувати типові, як прості, так і узагальнюючі професійні завдання прикладного характеру. Фахівець цього рівня має добре орієнтуватися у теоретичних і прикладних тонкощах сфер діяльності, має бути підготовленим за спеціалізацією до професійної діяльності, пов'язаної з виробленням всезагального й універсального знання щодо буття і життя людини. При оволодінні навчальною програмою бакалавр богослов'я може здійснювати такі види професійної діяльності: аналітичну; викладацьку; дослідницьку; консультаційну; організаційно-управлінську.

Бакалавр богослов'я може працювати на посадах, які вимагають гуманітарної вищої освіти у: середніх і професійно-технічних училищах і коледжах, інших навчально-виховних закладах; у закладах культури, бібліотеках і музеях; суспільних і громадських організаціях, фондах; засобах масової інформації; органах державної влади та місцевого самоврядування; державних і приватних підприємствах установах, організаціях. Бакалавр філософії може продовжити навчання за програмою підготовки магістра спеціальності "богослов'я". Високий рівень освіти і вміння аналізувати і синтезувати отримані знання у різних галузях науки створюють перспективи

для наукової, ділової, державної та суспільно-громадської кар'єри.

Вивчення сучасного зарубіжного досвіду показує, що в європейських державах світська теологія викладається в багатьох університетах. Так, у Боннському університеті існують відразу два теологічних факультети — протестантський і католицький, які співробітничать, обмінюються викладачами⁹. Така ж ситуація в державному університеті французького Страсбурга¹⁰. В Оксфорді¹¹ й Кембриджі теологічні факультети є найстаршими й першими по внутрішній університетській нумерації. Потужні теологічні факультети діють у Берні, Женеві, Відні, Берліні, Хельсінкі, Копенгагені й інших найбільших університетських центрах Європи. Європейський підхід щодо секуляризації теології є розповсюдженим і в Сполучених Штатах Америки, де богословські факультети діють практично у всіх крупних університетах¹².

Висновки:

1. Церкві, суспільству, державі в країнах, що виникли на терені колишнього СРСР, з його атеїстичною ідеологією, знадобилося близько десяти років щоб усвідомити і втілити в життя проекти духовного виховання молоді. Спільними зусиллями на рівні шкільної освіти запроваджені факультативні дисципліни, покликані донести до дітей і юнацтва базові засади християнської, а у відповідних країнах — ісламської, етики й моралі. Це визначний крок на шляху збереження духовної та національно-культурної самоідентифікації суспільства. Але — тільки перший крок.

2. Цілком логічно, що наступним кроком мало стати запровадження духовної освіти у системі вищої школи, з метою як подальшого духовного виховання молоді, так і підготовки високоосвічених кадрів для виконання цієї місії. У більшості країн, які виникли на пострадянському просторі цей крок зроблено у наступне десятиліття. Діючі високі стандарти вищої освіти при цьому вимагали ретельної навчально-методичної підготовки (розроблення освітньо-професійних та навчальних програм та їх методичного забезпечення). Це відбувалося на фоні пошуку реального компромісу між конфесійними особливостями діючих в країні церков та релігійних організацій, з одного боку, і секулярним характером освіти, відповідно до демократичних засад чинного законодавства. Таким чином, запровадження спеціальностей “богослов'я” (теологія) у вищих навчальних закладах (державних, приватних і релігійних) може забезпечити не лише потребу ц високо кваліфікованих кадрах не лише освітню систему, але й інші галузі суспільних відносин.

3. Поряд із тим, система вищої школи у свою чергу вимагає формування відповідного професорсько-викладацького складу — кадрів вищої кваліфікації, спроможних якісно забезпечити навчальний процес, підготувати

і регулярно оновлювати його навчально-методичне забезпечення — а це сотні програм навчальних дисциплін, підручників, навчальних посібників, навчально-методичних комплексів тощо.

4. Тепер необхідно проробити величезний об'єм роботи над впровадженням аспірантури, докторантури, створенням вчених рад із захисту докторських і кандидатських дисертації. На цьому етапі вкрай цінними є кращий зарубіжний досвід розвитку богословської науки та співпраця із провідними зарубіжними вищими навчальними закладами, які готують фахівців відповідних наукових спеціальностей.

5. Не випадково в Європі існує система отримання визнаних державою дипломів “богослов'я” саме в університетах. Сталі наукові традиції і висока кваліфікація наукових кадрів дозволяє університетській науковій спільноті чітко визначити відповідність дисертаційної роботи вимогам до наукового дослідження, чи виявити змістовні помилки, які унеможливають захист. Кожна людина має право подати свою роботу на розгляд університетських богословів. А вони мають право цю роботу прийняти до захисту або аргументовано відмовити. Поряд з тим, будь яка церква має незаперечне право готувати кадри відповідної кваліфікації для власних потреб у власних духовних навчальних закладах.

6. В Україні ідея щодо створення спеціальності 09.00.14 “богослов'я” із напрямку підготовки філософія є компромісом між науковими традиціями, правовими та інституційними системами визнання вищої наукової кваліфікації держави і релігійних організацій. Цей компроміс не є суто українським винаходом, а скоріше є українським варіантом втілення європейського досвіду таких компромісів.

7. Подальша доля цього компромісу багато в чому залежить від церков і релігійних організацій України. Саме їх зацікавленість і непересічна участь, в тому числі й матеріальна, мають виступити потужним стимулом відродження і подальшого розвитку, як вищої богословської освіти, так і богословської науки в державній системі вищої школи України. Зокрема, церквам час подумати про розмежування завдань підготовки власне церковних кадрів та визнаних державою “богословів”. І щодо останнього напрямку розпочати спеціальні проекти, домовившись про заснування активно працюючих кафедр богослов'я в світських університетах. Церквам і релігійним організаціям є сенс усвідомити, що у такій співпраці вони матимуть не лише альтруїстичний інтерес, а отримають змогу сформувати власний кадровий резерв визнаних державою викладачів вищої кваліфікації й у майбутньому претендувати на державну акредитацію своїх духовних навчальних закладів щодо підготовки фахівців гуманітарних спеціальностей для роботи у більш

широкому спектрі різноманітних галузей суспільних відносин. Такий досвід є широко розповсюдженим в Європі й Америці.

8. Деякі церковні діячі, релігійні богослови вже мають вищу секулярну освіту, визнані державою ступені кандидатів і докторів наук — вони і є потенційним кадровим контингентом для формування критичної маси науковців, необхідної для подальшого успішного розвитку спеціальності 09.00.14 “богослов’я” і так би мовити власним “золотим фондом” церков, які схильні розширювати свою участь у національному освітньому й духовно-виховному процесі України.

9. Крім власне вищих навчальних закладів (університетів) і духовних навчальних закладів релігійних організацій, визначну роль в процесі секуляризації богословської науки мають відіграти наявні в державі наукові кадри вищої кваліфікації (доктори філософських та інших гуманітарних наук), за родом своїх наукових інтересів (такі, що володіють предметом богослов’я), здібностей і духовних схильностей здатні створити первинну наукову спільноту, яка забезпечить процес державної атестації майбутніх наукових кадрів спеціальності “богослов’я”. Ці люди мають бути відкриті до релігійного світогляду, бути толерантними, виступати із позицій відстоювання науковості. Ці люди мають напрацювати методичні рекомендації щодо особливостей критерії науковості богословських робіт.

10. Ефективний розвиток секулярного напрямку богословської науки в подальшому вимагає не лише титанічних спільних зусиль церков і релігійних організацій, держави, громадськості, університетів та наукової спільноти в цілому, а й подальших наукових досліджень щодо напрямів, перспектив і механізмів дієвої співпраці всіх зацікавлених сторін на цій ниві.

-
- 1 Лагодич М. Духовна освіта в Україні: сучасний стан і перспективи// Актуальні питання релігієзнавчої та богословської думки: Колект. монографія / За ред. В.О. Балуха. — Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2010 — С.229-246.
 - 2 Богословие // Толковый словарь русского языка: В 4 т./ Под ред. Д. Н. Ушакова. — М.: Гос. ин-т “Сов. энцикл.”; ОГИЗ; Гос. изд-во иностр. и нац. слов., 1935-1940.
 - 3 Грицанов А. А. Теология — Богословие — Теософия — Религия // Религия: Энциклопедия / сост. и общ. ред. А. А. Грицанов, Г. В. Синоло. — Минск: Книжный Дом, 2007. — 960 с.
 - 4 Богословие//Российский гуманитарный энциклопедический словарь: в 3 т. / Т. 1: А-Ж. — М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС: Филол. фак. С.-Петербур. гос. ун-та, 2002. — 688 с.
 - 5 Традиции богословского образования в России: история и современность: Доклад архиепископа Самарского и Сызранского Сергия на пленарном заседании Международной научно-практической конференции “Православные ценности в современном мире” (г. Самара, 5 октября 2008 года) [Электронный ресурс]: Режим доступа — <http://samara.orthodoxy.ru/Arhierey/Doklad/14.html>.

- 6 Перспективы и стратегические приоритеты развития факультета теологии Европейского Гуманитарного Университета [Электронный ресурс] / Митрополит Минский и Слуцкий Филарет 6 Режим доступа — <http://church.by/resource/Dir0382/Page0704.html>.
- 7 вакф (араб.) являє собою нерухоме майно, передане державою або окремою особою на благодійні цілі мусульманській громаді.
- 8 http://theology.bsu.edu.az/ru/content/_162.
- 9 http://ru.wikipedia.org/wiki/Боннский_университет.
- 10 <http://uni-versity.info/Strasbourg/>
- 11 http://ox.ac.uk/admissions/undergraduate_courses/courses/philosophy_and_theology.
- 12 Див.: <http://hds.harvard.edu/academics>; <http://bu.edu/academics/sth/programs/divinity>; <http://2.ptsem.edu/offices/admissions/programs/master.aspx>. тощо.

Kalnish Y.G.

PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF THEOLOGICAL SCIENCE AND EDUCATION IN SYSTEM OF THE HIGHER SCHOOL OF UKRAINE.

Article purpose — on the basis of the comparative analysis of evolution of modern theological science and education in some countries of the former USSR to begin scientific discussion concerning directions and prospects of the further development of theological science and education in system of higher education of Ukraine.

Keywords: divinity, higher education, scientific speciality.

Устим Хаварівський

**ДЕРЖАВНА РЕЛІГІЄЗНАВЧА ЕКСПЕРТИЗА
В УКРАЇНІ: ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ**

Проаналізовано теоретичні та практичні аспекти забезпечення релігієзнавчої експертизи органом реєстрації статутів релігійних організацій.

Ключові слова: релігієзнавча експертиза, державний орган України у справах релігій, реєстрація статутів, релігійна організація.

Актуальність обраної теми зумовлена важливою роллю релігієзнавчої експертизи у процесі реєстрації статутів релігійних організацій, які не належать до жодної із зареєстрованих в Україні конфесій та є новим для країни явищем, і тривалою неврегульованістю правової регламентації проведення такої експертизи.